

УДК 141.132

ПРОТИРІЧЧЯ СТИХІЙНОГО І СВІДОМОГО В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Олена Ісакова

*Таврійський державний агротехнологічний університет,
кафедра суспільно-гуманітарних наук
пр. Богдана Хмельницького, 18, 72319, м. Мелітополь,
Запорізька область, Україна*

У роботі досліджується суперечливий характер глобалізації, єдність і протиріччя стихійного і свідомого в глобальних процесах сучасності. Глобалізація розуміється як новий еволюційний етап у розвитку людства, заснований на глобальному поширенні знань і технологій, економічної й політичної інтеграції, в якому єдність і протиріччя стихійного і свідомого виступають як іманентні чинники суспільного розвитку.

Ключові слова: глобалізація, стихійне і свідоме, цивілізаційний розвиток, протиріччя, керіваність, світові процеси, економічна й політична інтеграція.

В історії наукової думки існують вічні теми, що традиційно привертають уми вчених і становлять поле проблемних досліджень. Серед них одна з найяскравіших і вдячних – проблема єднання людства. Останнє виявляє себе в процесах соціальних, описується в термінах соціально-гуманітарних наук. Одним із таких нині популярних є термін «глобалізація». Він використовується для позначення якісно нового етапу розвитку міжнародних відносин, що характеризується складністю, багатоаспектністю, нестабільністю. Під змістом глобалізації зазвичай розуміється також упорядкування течії світових процесів з метою мінімізації негативних наслідків їх можливого стихійного розвитку. При цьому завдання впорядкування вирішують учасники міжнародної взаємодії, які беруть на себе роль суб'єктів управління світовим порядком.

Зростає перелік нових галузей знання, предметом яких стає глобалізація: глобальний еволюціонізм, соціосинергетика, синергетична антропологія тощо. Однак стійке протягом останніх десятиліть розширення переліку дисциплін, що займаються дослідженням глобальних процесів, не позбавило змоги уникнути деструктивних змін фінансово-економічної, соціальної, політичної, культурної сфер суспільного життя. Це не тільки демонструє в черговий раз усю складність і неоднозначність соціального розвитку, а і є свідченням недостатнього розуміння сутності й факторів розвитку процесів, що розглядаються в понятті глобалізації.

Дійсно, тема єднання людства – одна із центральних у соціально-філософському та філософсько-історичному пізнанні. Саме філософський підхід дає змогу розглянути будь-який із соціально-історичних феноменів у канві єдності історичного процесу, в руслі набуття ним всесвітнього характеру. Саме в цьому ракурсі потребує свого осмислення й феномен глобалізації. На шляху такого осмислення глобалізація постає не як свого роду «прорив» на шляху стирання національних, культурних, міждержавних та інших відмінностей, а виступає в єдності суперечливих сторін суспільного розвитку як взаємодія стихійного і свідомого, різноманітного і єдиного, унікального й уніфікованого.

Соціально-філософське дослідження проблем глобалізації постає особливо гостро у зв'язку з тими наслідками, які проявляються сьогодні в суспільстві. З одного боку, на-

ростання масштабів діяльності людини, уніфікація технологій політичної, економічної, соціальної взаємодії супроводжується розширенням культурного співробітництва й економічної взаємодопомоги між народами. З іншого – наявність наростання загрози екологічної кризи та деструктивного розвитку економічної й духовної сфери. Усе це змушує вчених розглядати цю категорію в новому ракурсі, шукати інші смисли у звичних видах діяльності.

Відмінною особливістю історичного процесу є те, що він розгортається в умовах неоднаково структурованого політичного простору: якщо події ХХ століття відбувалися здебільшого в умовах біполярного світу, то в кінці ХХ – на початку ХХІ століття вони розгортаються в умовах поліваріантного політичного простору.

Труднощі, з якими зіткнулося міжнародне співтовариство й окремі регіони та держави на рубежі ХХ–ХХІ століть, спровокували неусвідомлене прагнення гуманітаріїв приписувати глобалізації виключно негативні характеристики, бачити в ній стихію ринку й засилля неконтрольованих суспільством тенденцій і процесів. Подібний підхід, по-перше, не відповідає дійсності, по-друге, ускладнює дослідження іманентної логіки історичного процесу. У сучасних умовах необхідно, спираючись на тривалі дослідницькі традиції філософії, коректно оцінити причини, місце й роль змін, що відбуваються у світовому розвитку, з тим, щоб виробити адекватну стратегію подальшого руху по шляху суспільного прогресу до досягнення світовою цивілізацією справжньої, сутнісної єдності.

Зважаючи на вищенаведене, багатоаспектний соціально-філософський аналіз взаємодії свідомого і стихійного в глобалізації, що спирається як на фундаментальні власне філософські категорії і принципи, так і на узагальнення даних сучасного соціально-гуманітарного знання, є найважливішою ланкою в дослідженні підстав, характеру й перспектив глобалізації як сучасного етапу історичного процесу. Названі обставини зумовили вибір теми пропонованого дослідження.

Загалом проблеми пошуку суб'єктів глобалізації, рушійних сил, глобальної взаємодії отримують широке висвітлення в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Комплексний характер проблем, пов'язаних зі становленням нового характеру відносин між суб'єктами історичного процесу на глобальному рівні, зумовив увагу до них з боку як представників різних галузей знання, так і широкої громадськості.

Аналізу трансформації сучасних глобальних процесів присвячені роботи К.С. Гаджиева, З. Баумана, А.Н. Чумакова, А.Ю. Архипова, С.О. Сильвестрова [1; 2; 3].

У сучасному суспільствознавстві неодноразово робилися спроби дослідження взаємозв'язку глобального й локального, загальносвітового й регіонального. Вони відображені в роботах Н.В. Стапрана, А.А. Романова, В.М. Пескова, Н.Б. Пастухової, А.С. Макаричева [4; 5; 6].

Вельми цікавий підхід А.В. Миронова, І.Г. Корсунцева, Н.В. Загладіна, в якому вони послідовно показують місце та роль інформації й техносфери у формуванні сучасної глобалізації [7; 8; 9].

Соціально-філософський аналіз проблем єднання людства, глобалізації та уніфікації діяльності людини, історичні етапи цього процесу, проблеми цивілізаційного розвитку людства, основні моменти генезису глобальних процесів і проблем знаходять розгляд у працях Лао-Цзи, І. Канта, Ф.В. Гегеля, К. Ясперса, П. Ортега-і-Гассета, І.В. Бестужева-Лада, А.Дж. Тойнбі [10; 11; 12].

У рамках проблеми дослідження особливий інтерес становлять праці М. Монтеня, Г. Лейбніца, Ш. Ауробіндо, З. Відосвіча, Р. Хааса, А.Д. Іоселіані, З. Баумана, Г. Люббе, в яких порушується проблема стихійності, некерованості світових процесів [13; 14; 15].

Використання категорій стихійного і свідомого під час дослідження глобалізації змушує звернути увагу на наявні напрями в дослідженні глобальних процесів. Тут досить

оригінальні підходи представлені в роботах А.А. Акаєва, В.А. Садовничого, Н.К. Серова, В.І. Самохвалової, В.І. Попова [16; 17].

Однак не можна не відзначити, що питанням єдності і взаємозв'язку стихійного і свідомого в глобалізації, систематизації та узагальнення величезного матеріалу приділяється недостатньо уваги. Робота орієнтована на здійснення синтезу теоретичних напрацювань у галузі соціальної філософії, історії, політології, на створення єдиної картини взаємодії стихійної і свідомої сторін суспільного розвитку в процесах глобалізації.

Виходячи з вищевикладеного, зазначимо, що мета дослідження зумовлена особливостями сучасного етапу історичного процесу в глобальному масштабі, а саме: ускладненням форм і методів глобальної взаємодії, стихійністю, слабкою керованістю світовими процесами, збільшенням числа суб'єктів глобалізації.

Метою роботи є дослідження суперечливого характеру глобалізації, єдності і протиріччя стихійного і свідомого в глобальних процесах сучасності. При цьому глобалізація розуміється як новий еволюційний етап у розвитку людства, заснований на досягненнях науково-технічної революції, на глобальному поширенні знань і технологій через повсюдне поширення інформації, економічної й політичної інтеграції, в якому єдність і протиріччя стихійного і свідомого виступають як іманентні чинники суспільного розвитку.

Відповідно до наміченої мети, в роботі ставляться такі завдання:

- проаналізувати стихійне і свідоме на підставі глобалізації як сучасного етапу розвитку історичного процесу;
- виявити причини й характер суперечностей свідомого і стихійного в глобалізації та їх відображення у філософській свідомості;
- дослідити глобальне управління як форму свідомого регулювання міжнародної взаємодії;
- проаналізувати генезис глобального управління з метою з'ясування проблем існування сучасної посткризової системи світоустрою.

Методологічну основу роботи становлять принципи матеріалістичного розуміння історії, історизму, розвитку, єдності історичного й логічного, єдності системно-структурного підходу, метод міждисциплінарного аналізу категорій.

Глобалізація ні в якому разі не є таким собі «проривом», здійснюваним цивілізацією у ХХ столітті, вона є результатом тривалого розвитку людської історії. Сучасні трансконтинентальні процеси являють собою відображення історично сформованих форм організації соціальної взаємодії в економічній, політичній, культурній і духовній сферах, а велика частина глобальних проблем не є символом ХХІ століття, а, навпаки, слугує фактичним продовженням історично сформованих протиріччя у соціально-економічній, технологічній, політичній сферах. Тому ототожнення глобалізації із жорсткою економічною, політичною поляризацією світоустрою видається необґрунтованим. Глобалізація є своєрідний спосіб формалізації історичного процесу ХХІ століття.

Розвиток форм і механізмів міжнародної взаємодії призвели до якісно нового стану світового соціального простору, що характеризується такими базовими характеристиками, як індустріалізація більшої частини країн світу, радикальне поліпшення і здешевлення транспортної інфраструктури й засобів зв'язку, інформаційна революція, перетворення ТНК (транснаціональних корпорацій) у вирішальний фактор розподілу інвестицій, кардинальна лібералізація міжнародного переміщення товарів [16, с. 216].

Сучасна практика реалізації світових фінансово-економічних відносин ґрунтується на застосуванні високих технологій. Розширення галузі віртуальної реальності створює парадоксальну ситуацію електронної екстериторіальності процесів управління, їх безкон-

трольності. Особливо яскраво це проявляється в фінансово-економічній сфері, де стихійність часом перетворюється в домінуючу властивість. У міру розвитку технологій передачі та оброблення інформації криза світової фінансово-економічної системи стає неминучою, тому що стихійне переміщення з країни в країну значних обсягів фінансових коштів слабо піддається контролю з боку наявних інститутів міжнародного регулювання й держав.

У цих умовах використання категорії стихійного під час дослідження глобалізації не означає привнесення ірраціонального, містичного компонента в трактування злагодженого механізму міжнародної взаємодії. Адже стихійність історичного процесу виявляється в протиріччі задумів і результатів свідомої діяльності людей, держав, політичних партій та інших суб'єктів історичного процесу. Стихійний початок світової історії є результатом слабо прогнозованих наслідків дій соціальних суб'єктів, проявами властивостей складно-організованих макросоціальних систем, характерних для етапу глобальної взаємодії. Не випадково саме у сфері пошуку дійсних суб'єктів історії концентрується наукова думка в сучасному суспільствознавстві.

Просуючись у цьому напрямі, необхідно зробити висновок, що сучасна криза глобальної світової системи вимагає передусім переосмислення місця й ролі основних суб'єктів взаємодії у світовій соціальній і господарській системах, відображення регіонального, локального компонента в структурі єдиного геополітичного простору. У теоретичних і політичних відносинах це виразно виражається в проблемах інституціоналізації суб'єктів глобальної взаємодії й взаємин інтернаціоналізації та глобалізації як тенденцій становлення всесвітньої історії [17, с. 89].

Проведений аналіз дає змогу уточнити сутність суб'єкта історії й суб'єкта глобалізації. Структурно суб'єкт глобалізації має більш складні системні характеристики. Якщо як суб'єкт історії могли виступати окрема особистість, народ, нація, діяльність яких визначалася їхніми свідомо-вольовими устремліннями в розширенні свого територіального простору, применшення суверенітету народів сусідніх територій, то в суб'єкті глобалізації можна углядіти єдність стихійного початку в прагненні поширення свого впливу на інших учасників глобальної взаємодії. Остання фінансова криза показала, що в як повноцінний суб'єкт глобалізації, здатний змінити буттєві основи світоустрою, може виступати глобальна фінансово-економічна система.

Проблема філософського осмислення глобалізації тісно переплітається з проблемою адекватності методів, які були застосовані під час її дослідження. Складність процесу глобалізації все частіше звертає дослідників до синергетичного методу дослідження. У результаті застосування синергетичного підходу до вивчення глобалізації з'являються нові галузі знання, а саме: глобальний еволюціонізм, соціосинергетика, синергетична антропологія.

У розвитку дослідницького задуму необхідно розглянути сучасний інформаційно-телекомунікаційний простір, його місце й роль у структурі глобальної взаємодії.

Процес становлення інформаційно-телекомунікаційних технологій послугував основою для нових форм міжнародної взаємодії, які пов'язані з появою таких феноменів, як інформаційна, фінансова, валютна війна тощо. Їх поява стала можливою завдяки віртуалізації сучасного комунікаційного простору. У підсумку ці форми конфронтації набувають менш відчутний, слабокерований, стихійний характер, так що практика функціонування сучасного інформаційного глобального простору дає підстави говорити про присутність стихійного і свідомого компонента, який породжує нові форми, методи й інструменти міжнародної взаємодії.

Автор роботи вказує на необхідність спрямування вектору досліджень соціокультурних підстав глобалізації не стільки на конкретно-історичну подію або явище, скільки

на предметне осмислення джерел формування сучасних глобальних процесів з опорою на категорії свідомого і стихійного. Використання системного підходу в дослідженні соціокультурних передумов стихійних і свідомих підстав глобалізації дало змогу аргументовано подати такі положення:

1. Історія і сучасний стан міграційних процесів яскраво виявляють наявність у їх структурі стихійних і свідомих підстав глобалізації, а рішення проблеми свідомого регулювання стихійних міграційних процесів вирішує одну з найбільш актуальних проблем світового розвитку – глобальної безпеки.

2. Стихійність як іманентна риса культури властива не тільки окремим державам або іншим соціальним спільнотам, а й усій глобальній спільноті, що формується на основі взаємовпливу і взаємопроникнення культур.

3. Генезис культури бере початок у стихійному розвитку соціальної організації людства, а її подальше становлення пов'язане із суперечливою взаємодією стихійного і свідомого в задумах і результатах людської діяльності.

Для розуміння механізму свідомого регулювання світовими процесами необхідно розкрити сутність глобального управління.

У соціально-гуманітарному знанні можна виділити кілька підходів до осмислення поняття глобального управління. Так, у монографії В.Б. Павленко глобальне управління визначається як «науково-практичний напрям із формування багаторівневої системи наднаціональних і глобальних центрів влади й управління, які здійснюють свої функції щодо суб'єктів світової політики». Для прихильників цього підходу глобальне управління має яскраво виражений суб'єкт-суб'єктний характер, який своєрідно відбивається в практиці сучасної міжнародної взаємодії. (Приклад тому – наявний механізм міждержавної взаємодії на основі вироблення єдиних норм і правил міжнародного співробітництва.) [18, с. 56].

Наявність поряд із наведеною іншими інтерпретацій суб'єкт-суб'єктних трактувань глобального управління загострює проблему адекватності теоретичного відображення практики глобальної міжнародної взаємодії такими схожими поняттями, як «глобальне управління», «глобальна політика», «міжнародна влада», «глобальне регулювання», «міжнародна політика». Очевидно, що сполучним моментом, що визначає місце й роль названих понять у структурі сучасного суспільствознавства, є можливість оперування ними при спробах аналізу свідомого впливу на розвиток глобальних процесів. Спільність розглянутих категорій породжується тим, що всі вони є формами відображення свідомого в структурі міждержавної взаємодії і практиці міжнародної взаємодії. Проблема глобального управління, як правило, концентрується навколо питання можливого управління майбутнім станом світоустрою й вироблення на цій підставі інструментів і механізмів глобального управління.

Необхідно відзначити, що сучасний механізм управління міжнародними процесами, заснований на технологіях математичного моделювання, проектного моделювання, виходить із неприпустимості проявів стихійності в структурі сучасних глобальних процесів, що не відображає всієї глибини розуміння практики трансконтинентальної взаємодії. У цьому випадку проявляється певна аісторичність трактування глобалізації [19, с. 72].

Суворо кажучи, глобальне управління відображає практику здійснення міжнародної взаємодії, що являє собою механізм управління стихійними процесами соціокультурного середовища. Незважаючи на те що поняття глобального управління з'являється в 70-х роках ХХ століття, проблема пошуку адаптаційних механізмів людини до умов створюваної нею середовища супроводжує її протягом усього історичного розвитку.

Глобальне управління як особливий вид соціальної взаємодії з'являється на певному етапі історичного розвитку. На відміну від стихійних процесів, глобальне управління

формалізовано в конкретній інституційній одиниці глобальної взаємодії – суб'єкті глобалізації, а саме: в державах і їхніх асоційованих об'єднаннях, транснаціональних корпораціях, міжнародних неурядових організаціях.

Трансформація суб'єкта історії в суб'єкт глобалізації, по суті, означає перехід від необхідності розширення, освоєння й розвитку територіального простору до пошуку шляхів оптимального розвитку світу як цілісного господарсько-економічного організму.

У процесі створення інституційного середовища глобальної взаємодії глобалізація набуває рис, властивих сучасній системі світоустрою, а саме: домінування неоліберальних цінностей, взаємозалежність і взаємовплив усіх сфер життя суспільства, домінування економічного чинника в структурі міжнародних відносин.

Виходячи з вищевикладеного, можемо зробити такі висновки:

1. Глобалізація являє спосіб упорядкування історичного процесу ХХІ століття і є закономірним етапом історії. Розуміння цього не тільки дає змогу, а й робить необхідним використання під час аналізу глобальних процесів традиційних усталених методів аналізу суспільного розвитку.

2. Проблема співвідношення стихійного і свідомого корениться в природі всесвітньо-історичного процесу, а їх діалектичний взаємозв'язок є самостійним предметом дослідження в соціальній філософії.

3. Стихійність історичного процесу виявляється в протиріччі задумів і результатів свідомої діяльності людей, держав, політичних партій та інших суб'єктів історичного процесу. Стихійний початок світової історії є результатом слабо прогнозованих наслідків їхніх дій, проявів властивостей складноорганізованих макросоціальних систем, формалізованих категорією глобалізації.

4. Об'єктивними передумовами конструювання глобального управління слугує перехід від освоєння світового простору до його облаштування, вироблення відповідних моделей і форм його організації.

5. У сучасних умовах підвищується роль інформаційно-технологічної інфраструктури в організації – упорядкування соціальних процесів, передусім глобальних.

Динаміка глобальних відносин призвела до того, що стихійність стає продуктом складноорганізованого свідомого. Тому формування й розвиток глобальних процесів на сучасному етапі протікають у єдності свідомо регульованих впливів суб'єктів глобалізації на спрямованість міжнародних відносин і стихійні прояви властивостей та умови існування глобальної історичної системи ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. Архипов А.Ю. Современная глобализация и многополярность мира. Москва: Проспект, 2012. 356 с.
2. Гаджиев К.С. Мировой экономический кризис: политико-культурное измерение. Москва: АСТ, 2011. 248 с.
3. Чумакова А.Н. Глобализация и космополитизм в контексте современности. Москва: Новое издательство, 2013. 464 с.
4. Стапран Н.В. Интеграционные процессы в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Москва: Проспект, 2009. 560 с.
5. Макарычев А.С. Глобальное и локальное: меняющаяся роль государства в управлении пространственным развитием. Москва: АСТ, 2010. 432 с.
6. Песков М.В. Глобализация как фактор современного общества. Москва: Проспект, 2016. 603 с.

7. Миронов А.В. Технократизм – вектор развития глобализации. Москва: МАКС Пресс, 2011. 220 с.
8. Корсунцев И.Г. Эволюция субъекта в технологическую эпоху. Москва: РАГС, 2010. 345 с.
9. Загладина Н.Г. Глобальное информационное общество. Санкт-Петербург: Невский проспект, 2012. 349 с.
10. Лао Цзы. Мое учение. Москва: Издательство Академии наук, 1980. 432 с.
11. Кант И. К вечному миру. Собр. соч.: в 7 т. Москва: Мысль, 1990. Том 2. 390 с.
12. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. Москва: Мысль, 1988. 388 с.
13. Монтень М. Опыты. Избранные произведения: в 3 т. Москва: Мысль, 1992. Том 2. 670 с.
14. Лейбниц К. О глубинном происхождении вещей. Собр. соч.: в 4 т. Москва: Прогресс, 1989. Том 1. 287 с.
15. Хаас Б. Эпоха беспорядного мира. Москва: Проспект, 2008. 453 с.
16. Акаев С.М. Глобалистика как область научных исследований. Санкт-Петербург: Норма, 2017. 465 с.
17. Серов Н.К. Основания социологической рефлексии. Москва: Новое издательство, 2012. 326 с.
18. Павленко В.Г. Мифы «устойчивого развития». Москва: Новое издательство, 2013. 386 с.
19. Попсуйко А.Н. Взаимосвязь стихийного и сознательного в структуре глобального взаимодействия: к поиску субъектов глобализации. Москва: МАКС-Пресс, 2011. 464 с.

CONTRADICTION OF THE SPONTANEOUS AND CONSCIOUS IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF GLOBALIZATION

Olena Isakova

*Tavria State Agrotechnological University,
Department of Social and Humanitarian Sciences,
Bohdan Khmelnytskyi ave., 18, 72319, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine*

The paper explores the contradictory nature of globalization, the unity and contradictions of the spontaneous and conscious in the global processes of modernity. Globalization is understood as a new evolutionary stage in the development of mankind, based on the global spread of knowledge and technology, economic and political integration, in which the unity and contradictions of the spontaneous and conscious act as an immanent factor of social development.

Key words: globalization, spontaneous and conscious, civilizational development, contradiction, controllability, world processes, economic and political integration.